

KÖRFEZ KRİZİ'NİN TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ (1989-1991)

Selim ERDOĞAN*

Öz

Irak, 1980-88 yılları arasında İran ile yaptığı savaşta ekonomik yönden ağır zararlara uğramıştı. Bu zararları karşılamak için 2 Ağustos 1990 yılında Kuveyt'i işgal etti. Bunun üzerine Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Irak'ın Kuveyt topraklarını 15 Ocak 1991 tarihine kadar boşaltması için karar aldı ve aksi taktirde güç kullanılacağını duyurdu. Irak bu süre içinde Kuveyt'i terk etmedi ve ABD öncülüğündeki çok uluslu hava güçleri Ocak 1991'de Irak üzerine harekete geçti. 6 Nisan 1991'de Irak BM'in şartlarını kabul ettiğini açıkladı. Körfez Krizi olarak adlandırılan bu süreçte, Türkiye BM'in yanında yer aldı. Irak'a uygulanan ambargo en başta Türkiye ekonomisini olumsuz yönde etkiledi. Terörün artmasının, turizm gelirlerinin azalmasının ve ülkeye göçün artmasının zararlarıyla da birleşerek kriz, Türkiye ekonomisinin hemen hemen her alanında kayda değer ölçüde hasara neden olmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Körfez Krizi, Ortadoğu Ekonomisi, Ham Petrol, Türkiye Ekonomisi, Türkiye'nin Dış Ticareti.*

THE EFFECTS OF THE GULF CRISIS ON TURKISH ECONOMY (1989-1991)

Abstract

Iraq suffered heavy economic losses in the war with Iran between 1980-88. For covering these losses, Iraq occupied Kuwait on August 2, 1990. On top of that, the United Nations Security Council decided to evacuate Kuwait territory from Iraq on January 15, 1991, and announced the use of force otherwise. Iraq did not leave Kuwait during this time, and the multinational air forces, led by the US, acted on Iraq in January 1991. On April 6, 1991, Iraq announced that it had accepted the terms of the UN. In the process called the Gulf Crisis, Turkey took the side of the UN. The embargo on Iraq affected Turkey's economy adversely. The crisis, coupled with the increase in terrorism, the decline in tourism incomes and the increase in immigration to the country, has caused considerable damage to almost every aspect of the Turkish economy.

Keywords: *The Gulf Crisis, Middle East Economy, Petroleum, Turkish Economy, Turkey's Foreign Trade.*

GİRİŞ

1990 yılının ikinci yarısında 2 Ağustos'da Irak'ın Kuveyt'i işgali ile başgösteren Körfez Krizi pek çok ülkeyi, özellikle petrol ithal eden ülkelerle gelişmekte olan ülke ekonomilerini önemli ölçüde etkileyen ekonomik dengeler yeni bir değişim sürecine girmiştir. Yalnızca fiilen katılan ABD, İngiltere gibi ülkeler değil, Japonya, Almanya ve AT (AB) ülkelerinin ekonomileri de savaş sırasında ve sonrasında ortaya çıkan maliyet tablosuna dayanarak

* Prof.Dr., Iğdır Üniversitesi, selim.erdogan@igdir.edu.tr.

yaptıkları mali katkı nedeniyle kısa vadede gelişmeden olumsuz yönde etkilenmişlerdir. Sıcak savaşık müttefik güçlere maliyeti yaklaşık \$ 70 milyardır.

Dünya giderek daha büyük kaynak sıkıntısı içine girmektedir. 1980’li yıllarda sanayinin anagirdi kalemleri olan hammadde fiyatları reel düşüşler hammadde ithalatçısı sanayileşmiş ülkelerin refah düzeylerini yükseltmesine katkıda bulunmuşlardır. Bu girdilerin en önemlisi dünyanın günlük tüketiminin %40’ının sağlandığı “petrol”dür. Dünyada bilinen petrol rezervlerinin %65’i ise Ortadoğu’dadır.

Petrol fiyatları 1990 yılı içinde varil başına \$ 15’a kadar indi, sonra krizin patlar vermesinin ardından ortalama fiyatların Ekim’de ve Aralık’ta \$ 26 ve Şubat 1991’de \$ 22 civarında seyrettiği göze alındığında bu dalgalanmaların dünyanın ekonomik istikrarını ne önemde tehdit ettiği daha iyi anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan, Körfez Krizi’ne neden olan Irak’ın savaş sonunda büyük ölçüde tahrip olan ekonomi ve altyapısının ve işgal edilen Kuveyt’in başta yanan petrol kuyularının söndürülmesi olmak üzere diğer onarımlarının finansmanı önem kazanmaktadır. Yıllar sürecek olan onarımın durgunluk içindeki gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomilerine bir ölçüde hareket getireceği söylenebilir.

Stratejik konumu itibariyle Türkiye ister istemez bu krize bir şekilde taraf olmak zorunda kalmıştır. Türkiye’nin dünya ekonomisini yakından etkileyen Körfez Krizi’nin dışında kalması imkan dahilinde olmamıştır.

Körfez Krizi sırasındaki Türkiye ekonomisine genel olarak bakıldığında görülen manzara şudur: 1990 yılı büyüme hızı %9.1 dolayında gerçekleşmiştir. Büyüme hızının bu denli yüksek olmasının nedeni olarak tarımsal gelirin artışı ve 1989 yılında konjontürel olarak gerçekleşen düşük oranlı büyüme sayılabilir.

1991 yılının en belirgin özelliği ise ithalatın önemli ölçüde artması sonucunda çok yüksek seviyede seyreden iç talebin karşılanması olmuştur. Kamu açıklarının azaltılmasına yönelik önlemlerin yetersizliği, kalıcı mali reformların gerçekleştirilememesi ve en önemlisi bütçe açıklarının büyük ölçüde iç borçlanma ile kapatılmaya çalışılması enflasyon oranının %50’lerin üzerine çıkmasına yol açmıştır.

Irak’ın Kuveyt’i işgalinin başladığı 1990 yılının son çeyreğinde gerçekleşen ihracat önceki dönemlere göre önemli bir artış göstermesine karşın ithalattaki artış hızını yakalayamamıştır.

Dış ticaret açığı da o oranda büyük bir meblağa ulaşmıştır. 1990 yılında İthalat Rejimi'nde yapılan değişiklikler ve izlenen kur politikası sonucunda hedeflenenin üzerinde; %41.2 oranında bir artışla \$ 20.302 milyonluk ithalat yapılmıştır.

Körfez Krizi nedeniyle uğranılan ekonomik zararları tazmin amacıyla hibe olarak yapılan yaklaşık 1 trilyon 636 milyar TL tutarındaki dış yardımın bütçeye dahil edilmesine karşın gerçekleşen açığın 1990 yılı için öngörülen 10 trilyon 540.4 milyar TL.lık bütçe açığının %8.9'un üzerine çıkmasına engel olunamamıştır.

Savaşın sıcaklığı 1991 yılının ilk üç aylık döneminde etkisini göstererek büyüme hızının %1.3 olarak gerçekleşmesine neden olmuştur.

Ortadoğu ülkelerine yapılan nakliye büyük ölçüde darbe yemiştir. Yoğun rezervasyon iptalleri sonucunda turizm sektörü durgunluğa itilmiş, yaşanan yüksek oranlı enflasyon şirketlerin yıpranan sermaye yapılarını güçlendirici stratejiler geliştirmeye yönelmelerine yol açmıştır. Ancak, para ve sermaye piyasalarına kamudan gelen aşırı fon taleplerinin özel sektör aleyhine haksız ve dengesiz bir rekabet ortamı hazırladığı söylenebilir. Körfez Krizi'nden bankacılık sektörü de kendine düşen payı almıştır. Bu dönemde bankaların kredi faiz oranlarını yükseltmeleri sonucunda kredi talebi ve kullanılan miktarlar artan firma risklerine bağlı olarak azalmış ve para çekilmeleri de mevduatta reel anlamda %9'luk bir düşüşe neden olmuştur.

Çalışmamızda, yukarıda kısaca çerçevesini çizdiğimiz Türk ekonomisinin Körfez Krizi öncesi ve sonrasında ne yönde etkilendiğinin bir saptaması yapılmıştır. Diğer taraftan, Körfez Krizi nedeniyle Türk ekonomisinin hemen hemen her alanda karşı karşıya kaldığı zarar ziyanın tam olarak tespitinin hem çok zor hem de yılları alacağını belirtmekte yarar vardır. Bu nedenle, sonuç bölümünde verilen rakamlar "yaklaşık" olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda, birinci bölümde Körfez Krizi'nin başlangıcından sonra savaşın sonuna kadar ki gelişmeler kronolojik olarak verilecek ve 1990 yılının panoraması çizilecektir. İkinci bölümde ise savaş sırasındaki Türkiye ekonomisinin temel makroekonomik verilerinin genel bir değerlendirilmesi yapılacaktır.

1. KÖRFEZ SAVAŞI'NIN KRONOLOJİK SEYRİ

Körfez Krizi başladığında Ocak-Ağustos 1990 dönemi itibariyle Türkiye Ekonomisinin sayısal göstergeleri ortalama olarak şu şekilde gerçekleşmiştir. Enflasyon oranı %60, büyüme

hızı %13,5 ihracat miktarı 9.866 milyar \$ yapılan ithalat miktarı 15 milyar \$ tutarındadır. Hampetrol ithalatında ton fiyatı Ocak 90'da \$ 157.8 iken, Temmuz'a kadar \$ 118.. düşmüş olmasına karşın Ağustos'da \$ 24.5'e ulaşmıştır.

İşçi gelirleri \$ 2.115 milyon tutarında olmuştur. Turizm gelirleri \$ 2.108 milyon civarındadır. Ağustos 90'dan başlayarak sıcak savaşa kadar ki ekonomik gelişmeler kronolojik olarak şu şekilde olmuştur:

Irak'ın Kuveyt'i işgali 2 Ağustos 1990 tarihine rastlamaktadır. İşgal dünya konjktörü üzerinde hemen etkisini göstererek dünya para petrol borsalarını altüst etmiştir. Hisse senedi fiyatları inişe geçmiş, Londra Borsası'nda Kuzey Denizi hampetrol fiyatı \$ 24.0'a ulaşmıştır. BM Güvenlik Konseyi hemen bir durum değerlendirmesi yaparak 661 sayılı Karar'ı ile Irak'a geri çekilmesi hususunda ultimatona vermiş akabinde de ekonomik ambargo uygulamasını yürürlüğe koymuştur. Türkiye, BM kararlarına uyacağını açıklayan ve uygulamaya geçen ilk üye ülkelerden biri olmuştur. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Irak ve Kuveyt Dinarı cinsinden döviz efektif alış-satışını durdurmuştur. Yumurtalık'tan petrol yüklemesi durdurulmuş, Irak'a sağlık malzemesi ve ilaç hariç tırların geçişine izin verilmeyeceği açıklanmıştır. Irak ve Kuveyt'e yönelik ticari faaliyetlere ilişkin ödemeler kesilmiş, her iki ülkenin Türkiye'deki tüm mal varlıkları da dondurulmuştur (7 Ağustos). Akaryakıt fiyatlarına yerli ve yabancı petrol şirketleri tarafından %9 ile 28 oranında aşamalı olarak zam yapılmıştır (7-9-24-27- Ağustos). Türk Hükümeti, Irak'a karşı uygulanacak ambargo kapsamına BM Kararları doğrultusunda gıda maddelerinin de sokulmasını kararlaştırmıştır. Irak'a iş yapan Türk firmaları işi durdurarak işçilerini geri çekmek için Irak Hükümetine başvurmuşlardır (16 Ağustos). Destekleme Fiyat İstikrar Fonu hakkındaki Karar'a geçici bir madde eklenerek, petrol ürünleri ithalatında %20 olan ton oranı %15'e düşürülmüştür (25 Eylül).

Kuveyt Emiri Şeyh Cabir El Ahmet Al Sabah'ın kişisel servetinden \$ 75 milyon'lu hibe T.C. Merkez Bankası hesaplarına girmiştir (26 Eylül). Petrol Ofisi ve Türk Petrol ürünlerine %1.4-1.6 oranında zam yapılmıştır (15 ekim). Suudi Arabistan'ın Körfez Krizi'nden uğradığı zararın karşılanması çerçevesinde Türkiye'ye \$ 1 milyar tutarında hibe biçiminde kredi sağlayacağı ve bu kredinin petrol alımında kullanılacağı bildirilmiştir (13 Kasım). Bankalar enflasyonun yükselme eğilimine girmesi ve piyasaların para gereksinimlerinin üzerine hızlanan para kaçışını önlemek amacıyla mevzuat faizlerini %60 barajının üzerine çıkartmaya başlamışlardır (21 Kasım).

Geliştirme ve Destekleme Fonu Kurulması Hakkındaki Karar'da Değişiklik yapılmasına dair 90/1103 sayılı karar'a ilişkin 90/1. No.lu Tebliğ yayımlanmıştır (RG-6 Aralık 1990/20717). Buna göre BM Güvenlik Konseyi'nin 66 sayılı Ekonomik Yaptırımlar Kararı çerçevesinde ülkemizin Irak ve Kuveyt'le ilgili olarak aldığı tedbirler sonucu gerçek ve tüzel kişilerin bu iki ülkedeki ihracat, müteahhitlik, ithalat, transit ticaret, bankacılık, nakliyat ve turizm işlemlerinden doğan hak ve alacaklarına ilişkin olan HDTM'ye başvurmaları için 31.12.1990 tarihine kadar süre tanınmıştır.

1991 yılı için İran hariç 7 ülke ile toplam 17.4 milyon ton hampetrol alımı için bağlantı yapılmıştır (16 Aralık).

2. KÖRFEZ KRİZİ'NİN TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

1990 yılını Ocak-Ağustos ve Eylül-Aralık olmak üzere iki dönemde incelemek Körfez Krizi öncesi ve sonrası değerlendirmek açısından yararlı olacaktır.

1989 yılının özellikle ikinci yarısından itibaren ekonomi canlılık dönemine girmiştir ve bu dönemde oluşan hızlı iç talep artışını karşılamak üzere, Dış Ticaret Rejiminde serbestleştirmeye gidilmesi, sanayide kapasite kullanımının yüksek tutulması ve Türk Lirasının yabancı paralar karşısında değer kazanması ile mal ve hizmet arzı artırılmaya çalışılmıştır.

Kredi faiz oranlarının 1989 yılı içinde düşme eğiliminde olması sonucunda da dış ticaret açığı \$ 4.2 milyar seviyesinde gerçekleşmiştir. Aşağıdaki tablo dış ticaretin durumunu diğer yıllarla da karşılaştırarak çeşitli açılardan değerlendirmektedir.

1988, 1989 ve 1990 yıllarına ait dış ticaret göstergeleri incelendiğinde, ithalat miktarının sırasıyla %10 ve \$ 40, ihracatın ise sırasıyla -%0.3 ve %11.5 oranlarında artış hızına sahip olduğu görülmektedir. İthalat yıllara göre ihracattan daha hızlı artmıştır. Buna paralel olarak ticaret açığı da miktar olarak hızla artış göstermiş, ihracatın ithalatı karşılama oranı gittikçe düşmüş, ticaret açığının ihracata oranı da doğal olarak büyümüştür. Bu durum ödemeler dengesi üzerinde oldukça olumsuz bir durum yaratmış ve ithalatın diğer girdilerle finanse edilmesini gerekli kılmıştır. Buna göre, cari işlemler turizm ve işçi gelirlerinin de etkisiyle 1988 ve 1989'da "artı" değer vermiştir. Dolayısıyla cari işlemler dengesinin ihracata oranı 1988 ve 1989'da %13 ve %8 olmuşken, 1990'da bu oran bir açığı gösterecek şekilde -%20 olarak bir gelişim göstermiştir. Toplam dış borçların ihracata oranında da bir büyüme

söz konusudur. 1988’de dış borçlar ihracatın yaklaşık 3,5 katı iken bu oran 1990’da 3,8 katına çıkmıştır. 1990’da kısa vadeli borçlar toplamı dış borçların %19,4’ünü teşkil ederken 1989’da bu oran %13.8 olmuştur. Bu durum kısa vadeli borçlanmada reel bir artışı ve buna paralel olarak da faiz yükünün arttığını göstermektedir. Bu gelişmeler ihracatın dış borçları karşılayabilme prensibini olumsuz yönde etkilemiştir. Diğer taraftan ihracatın ve ticaret hacminin gayrisafi milli hasılaya oranı da oransal olarak düşmekte ihracat ve işçi gelirleri toplamının ithalata oranı ise yukarıdaki gelişmelere paralel olarak 1990 yılında %94’lerden %73’lere inmiştir.

1990 yılının ilk yarısında yabancı sermaye yatırımlarının artmasına karşın, İthalat Rejiminde yapılan liberalliştirme hareketleri nedeniyle ithalatta belirgin bir artış olmuş, iç piyasalardaki aşırı talep ve para arzının bollaşması ekonomiyi cenlandırırken enflasyonu olumsuz yönde etkilemiştir. Bunun doğal sonucu olarak da Ağustos 1990 itibariyle dış ticaret açığı \$ 8.858 milyon’a ulaşmıştır.

\$ 7.507 milyona ulaşan ihracat gelirleri altın, transit ticaret ve ithalat sigortası ile navlunu hariç olmak üzere gerçekleşen \$ 13.113 milyon tutarındaki ithalatı karşılamaya yetmediği gibi bir önceki yılın aynı dönemine göre ihracat/ithalat oranı gerileme eğilimi göstermiştir. İthalatın madde gruplarına göre artışları hesaplanırsa yatırım maddelerinin \$ 3237,5 milyona, tüketim malları \$ 1702.2 milyona, ara mallarının ise \$ 8.174.3 milyona ulaştığı görülmüştür.

İthal otomobillerin pazar payı 1990’ın birinci yarısında %17.2’ye çıkmış ve yabancı araçlar yerli oto sanayiini zorlamaya başlamıştır. Olumlu bir gelişme işçi gelirlerinde gözlemlenmiştir. 1989’da \$ 1.859 milyon olarak gerçekleşen işçi gelirleri 1990’da artan bir trend ile \$ 2.115 milyon’a ulaşmıştır.

Turizm gelirlerinde de olumlu bir gelişme kaydedilmiştir. 1980’lerde oldukça azalan turizm gelirleri 1990’ın ilk sekiz ayında belirgin bir artışla \$ 2.108 milyon’a ulaşmıştır. Ancak, işçi ve turizm gelirlerindeki bu artışlar ödemeler dengesi açığının büyümesini engelleyememiştir. Çünkü, ülkemizdeki döviz bolluğu uluslararası para piyasalarından sağlanan kısa vadeli finansman ve büyük ölçüde rant hesaplarından kaynaklandığı için ihracata dönük mal arzı ve üretim artışı ile birlikte gerçekleşmemiştir. İthalatın artması ve dış faiz ödemelerinin büyümesi döviz stokları giderek erimeye başlamıştır.

Körfez Krizinin başlamasıyla birlikte ekonomide görülen canlanma duraklama eğilimine girmiştir. Petrolünü büyük oranda Irak’tan alan Türkiye, boru hattının kapatılmasıyla

öncelikle Irak'ın üçüncü ülkelere sattığı petrolden sağladığı navlun gelirlerinden mahrum kalmıştır. Krizin 1990'ın son aylarında tansiyonun yükselmesi politik ve askeri olayların önem kazanmasına yol açmış ve bu gelişmeler olumsuz etkilerini özellikle ekonomik olaylar üzerinde göstermiştir. Türkiye'nin Ortadoğu ile bağlantılarının kuvvetli olması nedeniyle krizin başlamasından sonra turizm ve ihracat gelirlerinde belirgin bir artış görülmemiştir. Bu dönemde ihracat tutarı \$ 5.452 milyona ulaşmasına karşın ithalat \$ 9.189 milyon olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 1. İhracatın Ülkelere Göre Dağılımı (Eylül-Aralık, milyon \$)

	1989	1990
I- OECD Ülkeleri	7.176,6	8.809,9
A- AT (AB) Ülkeleri	5.408,2	6.892,8
B- Diğer OECD Ülkeleri	1.768,1	1.917,1
II- İslam Ülkeleri	2.873,5	2.498,1
III- Doğu Avrupa Ülkeleri	1.029,4	986,9
IV- Diğer Ülkeler	545,2	664,6
TOPLAM	11.624,7	12.959,5

Kaynak: DPT

Tablo 2. İthalatın Ülkelere Göre Dağılımı (Eylül-Aralık, milyon \$)

	1989	1990
I- OECD Ülkeleri	9.910,1	14.219,
A- AT (AB) Ülkeleri	6.054,8	9.331,7
B- Diğer OECD Ülkeleri	3.855,3	2.925,2
II- İslam Ülkeleri	2.926,8	3.939,4
III- Doğu Avrupa Ülkeleri	1.493,0	2.256,9
IV- Diğer Ülkeler	1.462,2	1.886,1
TOPLAM	15.792,1	22.302,1

Kaynak: DPT

Tabloların incelenmesinden de görüleceği üzere, ihracatımızın ve ithalatımızın büyük bir kısmı OECD ülkelerine yapılmaktadır. Ancak bu dönemde ihracatın ithalatı karşılama oranı 1989 yılına göre %77'den %59'a düşmüştür. İhracattaki artış hızı (%14) ithalattaki artış hızının (%34) yarısından az olmuştur ki, bunun sonucu olarak dış ticaret açığı daha da artmıştır.

Tablo 3. İthalat-İhracat (Eylül-Aralık, milyon \$)

	1989	Eylül-Aralık		Eylül-Aralık	
		1989	Ih./Ith.	1990	Ih./Ith.
İhracat	11.624,7	4.675,8	0.77	5.452,7	0.59
İthalat	15.792,1	6.010,8		9.189,0	

Kaynak: DPT

İşçi gelirleri 1989'un son dört aylık döneminde \$ 1.179 milyon civarında olmasında rağmen 1990'ın aynı döneminde yaklaşık bir seyir izleyerek \$ 1.210 milyon'a ulaşmıştır ki, 1990'ın diğer ekonomik değerleri içindeki yeri gözönüne alındığında bu miktarın yeterli düzeyde olmadığı açıktır. Körfez Krizi nedeniyle müteahhitlik hizmetlerinin yerine getirilmemesi nedeniyle Ortadoğu'da çalışan işçilerden sağlanan gelirden büyük ölçüde azalma görülmüştür. Turizm gelirleri de büyük ölçüde etkilenmiştir. Rezervasyon iptallerinin olumsuz etkisi nedeniyle bir önce yılın aynı dönemine göre turizm gelirlerinde beklenen düzeye ulaşamamıştır. 1989'un son dört ayı itibarıyla \$ 920.1 milyon olan turizm geliri 1990'da da hemen hemen aynı seyiri izleyerek \$ 1.117 milyona ulaşmıştır.

1990 yılında bütçe tarihin en açık bütçesi olarak bağlanmıştır. Bu açığın iç borçlanma suretiyle karşılanmaya çalışılması iç borçları da rekor düzeye çıkarmıştır. Dış borç miktarı ise \$ 49.035 milyon olmuştur.

Diğer taraftan, Körfez Krizi'nin neden olduğu ekonomik kayıpların bir ölçüde karşılanmasını teminen 1990 yılında Türkiye'ye yapılan hibe miktarı \$ 1.6 milyardır. Hibe yapan ülkeler başta Suudi Arabistan olmak üzere Almanya, Abu Dhabi, Hollanda ve Kuveyt'tir.

Tablo 4: 1990 Yılında Yapılan Hibe Miktarı (milyon \$)

Ülke	Para Birimi	Miktar	ABD \$ Karşılığı
Kuveyt	\$	300.0	300.0
S.Arabistan	\$	1.160.0	1.160.0
Abu Dhabi	\$	100.0	100.0
Almanya	DM	110.0	73.0
Hollanda	HFL	18.5	11.0
TOPLAM	-	-	\$ 1.644.0

Kaynak: DPT

1990 yılında petrol fiyatlarının yükselmesine neden olan Körfez Krizi petrol ithalatının kabaran faturasını esas faktörü durumundadır. Tablodan da görüleceği gibi ithal petrol miktarında %6.9 oranında bir artış olurken petrol fiyatları %33.3 oranına yükselmiştir. Ham petrol ithalatı %42.3 oranında artarak \$ 3.495 milyon tutarına ulaşmıştır.

Tablo 5. Hampetrol İthalatı, Ödemeler ve Petrol Fiyatları

Yıllar	İthal Petrol (Ton)	Ödemeler (\$ bin)	Fiyatlar		Değişiklik %
			\$/Ton	\$/Varil	
1989	15.583.831	2.455.572	132.1	17.3	22.7
1990	19.842.247	3.494.658	176.1	27.6	59.5

Kaynak: Economic Report, 1991

Tablo 6. İthalatın Ülkelere Göre Dağılımı (milyon \$)

	1990	Ocak - Ağustos			
		1990		1991	
I- OECD Ülkeleri	14.219,7	8.719,5	66.5	8.718,5	66.3
A- AT (AB) Ülkeleri	9.331,7	5.794,3	44.2	5.619,3	42.7
B- Diğer OECD Ülkeleri	4.888,0	2.925,2	22.3	3.099,2	23.6
II- İslam Ülkeleri	3.939,4	2.209,3	16.8	2.008,9	15.3
III- Doğu Avrupa Ülkeleri	2.256,9	979,9	7.5	1.276,3	9.7
IV- Diğer Ülkeler	1.866,1	1.204,4	9.2	1.142,1	8.7
TOPLAM	22.282,1	13.113,1	100.0	13.145,8	100.0

Kaynak: DPT

Tablo 7. İhracatın Ülkelere Göre Dağılımı (milyon \$)

	1990	Ocak - Ağustos			
		1990		1991	
I- OECD Ülkeleri	8.809,9	4.864,1	64.8	5.436,6	65.1
A- AT (AB) Ülkeleri	6.892,8	3.792,9	50.5	4.405,4	52.8
B- Diğer OECD Ülkeleri	1.917,1	1.071,2	14.3	1.031,2	12.3
II- İslam Ülkeleri	2.298,1	1.660,2	22.1	1.688,4	20.2
III- Doğu Avrupa Ülkeleri	986,9	539,2	07.1	650,0	7.8
IV- Diğer Ülkeler	664,6	443,4	05.9	570,3	6.8
TOPLAM	12.956,5	7.506,9	100.0	8.245,3	100.0

Kaynak: DPT

Ocak-Ağustos 1991 döneminde bir önceki yılın dönemine göre ihracatımız \$ 838.4 milyon artmıştır. Bu artış AT ülkeleri dışındaki OECD ülkeleri hariç tüm diğer ihracat yaptığımız ülkeleri kapsamaktadır. İslam ülkelerine yaptığımız ihracat miktarında artış görülmekle beraber toplam ihracattaki payında düşüş olmuştur.

İslam ülkelerinden Irak, Kuveyt, Katar, Libya ve Mısır'a yaptığımız ihracatta ve AT ülkelerinden İngiltere, Fransa, Kanada ile Yugoslavya, Tayvan gibi ülkelere yaptığımız ihracatta azalma görülürken Almanya, S.Arabistan, Kuzey Kore, İran, Hollanda, Japonya, Suriye gibi ülkelere yaptığımız ihracat miktarında artışlar olmuştur.

En çok İspanya, Kuzey Kore, Polonya, Yemen ve İsrail'le yaptığımızda %2000'lere varan ölçüde artışlar olmuştur.

1991'in ilk 8 ayında \$ 1.925 milyon'luk işçi geliri olmuştur. 1992 yılında bu miktar \$ 2.115 milyon olarak gerçekleşmiştir. İşçi gelirlerinde görülen düşüşün bir nedeni de Körfez bölgesinde çalışmakta olan işçiler gerek kişisel, gerekse sektör olarak alacaklarını tahsil edememeleri olduğu söylenebilir.

Tablo 8: İşçi Gelirleri (milyon \$)

AYLAR	1990	% Değişme	1991	% Değişme
		90/89		91/90
Ocak	187.0	-16	222.0	18.7
Şubat	213.0	-37	219.0	2.8
Mart	240.0	26.3	236.0	-1.7
Nisan	224.0	30.2	200.0	-10.7
Mayıs	272.0	47.0	224.0	-17.6
Haziran	282.0	16.0	213.0	-25.5
Temmuz	334.0	4.7	306.0	-8.4
Ağustos	363.0	-14.4	305.0	-16.0
TOPLAM	2.115.0		1.925.0	

Kaynak: DPT

Turizm gelirleri bu dönemde \$ 1.629 Milyon olarak gerçekleşmiştir. 1990 yılının aynı döneminde ise \$ 2.108 Milyon tutarındadır. Aşağıdaki tabloda 1991 yılında turizm gelirlerindeki 1990 yılına göre azalmanın seyrettiği aylar itibariyle gösterilmektedir.

Tablo 9. Turizm Gelirleri (milyon \$)

AYLAR	1990	(Artış)%	1991	(Artış)%
Ocak	85.0	23.7	84.0	-1.2
Şubat	79.0	34.1	86.0	8.9
Mart	130.0	20.1	125.0	-3.8
Nisan	339.0	128.4	144.0	-57.5
Mayıs	360.0	35.1	186.0	-48.3
Haziran	296.0	4.7	250.0	-15.5
Temmuz	320.0	1.4	330.0	0.0
Ağustos	499.0	28.8	434.0	-13.0
TOPLAM	2.108.0		1.629.0	

Kaynak: DPT

Ödemeler dengesinin önemli bir kalemi olan dış borçlar 1990 yılında \$ 49.035 milyon olmuşken 1991 yılında Haziran ayı itibariyle \$ 43.752 milyona ulaşmıştır. Görülüyor ki 1991 yılının ilk altı ayında gerçekleşen dış borç miktarı neredeyse bir önceki yılın tüm toplam rakamına denk düşmektedir. Dış Borçların 1990 yılında ticari bankalara ait kısa vadeli borçların %40'ını oluştururken bu oran 1991'in ilk altı ayındaki toplam borç miktarı içinde daha fazla bir oranı kapmaktadır. Özel kesimin sağladığı kısa vadeli kredi miktarında ise 1990'a nazaran 1991'de bir azalma gözlenmiştir.

Orta ve uzun vadeli borçlarda ise en önemli kısmı ikili anlaşmalarla sağlanan proje ve program kredileri almıştır. Daha sonra ticari bankalardan sağlanan krediler gelmektedir. 1990'da toplam \$ 39.535 milyon tutarındaki orta ve uzun vadeli krediler içinde uluslararası para piyasası kredilerinin miktarı \$ 10.721 milyon olarak belirlenmiştir. Bu miktar 1991 yılı Haziran ayı itibariyle \$ 19.802 milyon'dur (toplam tutarın %28'i).

Dış kredilerde dikkati çeken husus 1991'in ikinci yarısındaki veriler henüz kesin olarak bilinmemekle beraber 1991'in ilk altı ayında sağlanan dış borçların 1990 yılı içinde alınanlara yakın bir miktarda oluşmasıdır. Bununla beraber sıcak savaş başladığında ülkemizin kredi riskinin artması ve buna paralel olarak yüksek spreadle de olsa dış kredi bulmada zorlandığı gözlemlenmiştir.

Döviz kurlarının durumu incelendiğinde 1 ABD \$'ı 1991'in ayında 2987.72 TL. iken Ağustos ayında 4507.77 TL'na yükselmiş (Ocak 1990'da 1 ABD Dolar'ı 2.328,53 TL, Ağustos

1990'da 267 TL civarındadır). Yine 1 DM'in Ocak ayında TL değeri 1987,12 iken, Ağustos ayında bu miktar 2584.28 TL olmuştur. 1991 yılının ilk sekiz ayı Dolar'ın aylık artış hızının ortalaması %5,2 oranında olmuştur. Bu 1991 yılında %1,6 idi.

Aşağıdaki tablo Ocak-Ağustos 1991 döneminde belli başlı döviz cinsinden ortalama olarak kurları göstermektedir. Bu döviz kurları ile önceki yıllarda alınmış olan kısa, orta uzun vadeli dış borç anapara faiz ödemelerinin ödemeler dengesine getirdiği yük gözardı edilmeyecek ölçüdedir.

Tablo 10. Aylık Ortalama Döviz Kurları (TL)

AYLAR	1991 Aylık		
	ABD \$	DM	YEN
Ocak	2.987.72	1.978.12	18.15
Şubat	3.131.44	2.117.47	24.02
Mart	3.526.96	2.199.92	25.75
Nisan	3.794.49	2.229.78	27.68
Mayıs	3.933.26	2.313.57	88.80
Haziran	4.227.03	2.373.90	30.31
Temmuz	4.373.14	2.449.68	31.74
Ağustos	4.507.77	2.584.28	32.96

Kaynak: DPT

Tablo 11. Ham Petrol İthalatı (CIF)

AYLAR	1 9 9 1				1 9 9 0			
	MIKTAR	DEĞER	TON	VARIL	MIKTAR	DEĞER	T.F	V.F
	(Ton)	(\$000)	FIYATI (\$)	FIYAT (\$)	(Ton)	(5000)	(\$)	(\$)
Ocak	1.682.626	257.182	152.8	20.7	1.187.137	203.481	171.4	23.2
Şubat	1.555.534	231.244	148.7	20.1	1.434.150	189.538	132.2	17.9
Mart	2.184.089	305.791	140.0	19.0	1.502.749	198.963	132.4	17.9
Nisan	1.588.356	207.753	130.8	17.7	1.528.994	208.508	136.4	18.5
Mayıs	1.402.115	166.881	119.0	16.1	1.731.858	227.901	131.6	17.8
Haziran	1.151.792	132.316	114.9	15.6	1.171.998	147.996	126.3	17.1
Temmuz	1.773.232	209.348	118.1	16.0	1.198.664	151.775	126.6	17.2
Ağustos	1.666.794	301.696	181.0	25.5	1.564.724	212.931	136.1	18.4
ARA TOP.	1.300.538	181.2211	-	-	11.320.274	541.093	-	-
Eylül	1.581.465	379.154	239.7	32.5	-	-	-	-
Ekim	1.942.382	536.044	276.0	37.4	-	-	-	-
Kasım	1.469.263	360.431	245.3	33.2	-	-	-	-
Aralık	1.827.625	406.818	222.6	30.2	-	-	-	-
GEN. TOP.	1.825.273	19.794.658	-	-	-	-	-	-

Kaynak: DPT

Tablolardan da görüldüğü gibi hampetrol ithalatı bir önceki yılın aynı dönemine göre miktar olarak aynı kalmıştır. Hampetrolün ton ve varil başına fiyatlarında ise az da olsa düşüşler vardır. Konjonktürde kış aylarında en yüksek seviyelerine ulaşan bu fiyatlar giderek düşme

eğilimine girmektedir. Yılın ortalarından itibaren de yine yavaş yavaş yükselmektedir. 1990 Ağustos'undaki artış hızının 1991'e göre daha çok olmasının nedeni krizin başlangıcı olduğu söylenebilir. Hampetrolün ton ve varil başına fiyatlarının üçer aylık dönemler itibarıyla hesaplandığı gözönüne alındığında Ocak-Mart 1990 ve 1991 ortalama ton ve varil başına fiyatları \$ 147.1, \$ 19.9 ve \$ 145.3, \$ 19.6, Nisan-Haziran 1990 ve 1991 yılı ortalama fiyatları ise \$ 121.5, \$ 16.4 ve \$ 131.4, \$ 17.8 olarak belirlenmiştir.

SONUÇ

Önceleri askeri bir hareket olarak başlayan ve giderek ekonomik bir boyut kazanan Körfez Krizi Körfez ülkeleri başta olmak üzere tüm Ortadoğu ülkelerini, bazılarını direkt, bazılarını da dolaylı da olsa hemen tüm dünya ülkelerini ve nihayet Türkiye'yi yakından etkilemiştir. Zira, başlıca enerji maddesi olarak halen önemini koruyan ve bir anlamda tekel durumunda olan petrole gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler bulunmaktadır. Toplam ihracat gelirinin tamamını hampetrol ithalatı bu miktar toplam ithalatın %18'i kadardır, harcandığı gözönüne alındığında Türkiye'nin de etkilenmesinin nedeni yüksek olduğu kolaylıkla anlaşılmaktadır. Körfez Krizi dünya petrol fiyatlarını \$ 30'lara kadar çıkarken Türkiye önceleri petrolü \$ 15-19'a almış daha sonra \$ 21-27'a petrol ithal etmeye mecbur kalmıştır. Petrol fiyatlarındaki bu ani yükseliş üzerine döviz çıkışını arttırırken, savaş ihtimaliyle petrol stokunu arttırma zorunluluğu yaratmıştır. Bunun sonucu olarak petrolün hem alışı hem stok maliyetinin artması ekonomiye ağır bir fatura çıkarmıştır. Yine petrol fiyatlarının yanında nakliye giderlerini de yükseltmiştir. Bu miktar bir yılda yaklaşık \$ 1 milyar civarında olmuştur.

Merkez Bankası'nın uyguladığı para politikası nedeniyle fiyatları düşük oluşmuş ve enflasyon-kur dengesi ihracatçı algısını bozulmuştur. Yurtdışı fiyatı değişmeyen ürünlerin hergün daha maliyetlerle üretilmesi sanayicileri çok zor duruma düşürmüş, gelişmelerden en az beyaz eşya sektöründe iç piyasaya dönük iş yapan işletmeler ve bankalar gibi şirketler etkilenmişlerdir.

Merkez Bankası rezervleri Körfez Krizi sırasında önemli miktarda kayba uğramıştır. Buradaki en önemli sorunu kısa vadeli dış borçların ödenmesi zorunluluğu oluşturmuştur.

Merkez Bankası'nın 1991 yılında iç kredilerde sağlamış olduğu Hazine avansının yani Hazine'ye doğrudan kredilerin artma eğilimine girmesi anlamına gelmektedir. Bu da

Hazine'nin açıkları ve banka sisteminin likit ihtiyacını karşılamaya yönelik bir politika izlendiğini koymaktır. Bu politikanın sonuçları ise 1992 yılı içinde görülecektir.

Fiyat artışları ve ekonomik kayıpların büyüme hızını da o yönde etkilemesi 1991 yılında daha sonraki yıllar için planlanan yatırım projelerinin askıya alınmasına yolaçmıştır. Yabancı yatırım akaryakıt zammı ve ihtiyacın gerilemesi nedeniyle enflasyon oranı artma eğilimine girmiştir.

Körfez Krizi'nin etkisiyle olumsuz yönde etkilenen dış ticaret özellikle ithalatta daha uzun süreli bir gerilemeye girilmeme enflasyonunun döviz kurlarındaki artış seviyesine inmesi beklenen düşük kur oluşumuna etki eden politikalarından vazgeçmek gerekmektedir. Bu gelişmelerin döviz gelir-gider dengesi açısından olumlu etkilerinin olacağı söylenebilir.

İhracat konusunda en büyük sorun, Ortadoğu'ya ihraç edilmiş ve henüz bedel transferi yapılmamış mallar ile bu amaçla imal edilip ihracatçı firmaların elinde kalmış olan mallar konusunda ortaya çıkmıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise 1990 yılında %58.1 (hampetrol ithalatı dahil) ve kredi %68.9 (hampetrol ithalatı hariç) iken bu oranlar Ocak-Temmuz 1991'de %63.8 (1990'da %58.7) ve %72.2 (1990'da %68.0) olmuştur.

Hazine'nin en son kayıtlarına göre, ithalattan kaynaklanan kayıplar ham ve mamul petrol fiyatlarındaki artışın yanısıra Irak'a bedelini ödediği halde karşılığında fiilen ithalatı gerçekleştirilmeyen ticareti kapsamaktadır. Bu da büyük ölçüde çimento ithalatçılarınca bankacılık sistemini devreye sokmaları için yapılan ödemeleri içermektedir.

Körfez Krizi nedeniyle 07.08.1990 tarihinden önce Irak ve Kuveyt'e yönelik olarak yapılmış ancak bedeli tahsil edilememiş ihracat alacakları toplamı sırasıyla \$ 34.480.000 ve \$ 5.050.000 bu ülkeler için imal edilip te elde kalan mal toplamının ise \$ 53.950.000 ve \$ 1.360.000 olduğu tespit edilmiştir.

Diğer taraftan, Irak ve Kuveyt'e yönelik olarak bu ülkelere yapılamayan ihracat nedeniyle meydana gelen potansiyel ihracat kaybının 07.08.1990-30.04.1991 dönemi için \$ 257.090.000 ve \$ 160.480.000 olduğu görülmektedir. Kuveyt ve Irak'taki ihalelerinde aksaması Türkiye'ye transferini belli bir süre daha engelleyeceği ihtimal dahilindedir. Şimdiye kadar Hazine'ye yapılan başvurulardan anlaşıldığı gibi, 7.8.1990 tarihi itibarıyla Irak'ta devam eden müteahhitlik işlemlerinin tutarı \$ 719.306.981'dir. Bunun \$ 29.240.000'lik kısmı bonoya bağlı alacaklar, 4 53.000.000'lik kısmı istihkak alacakları olduğu belirlenmiş, istihkaktan yapılan kesintilerden (retention money) \$ 38.000.000'lik alacakları bulunduğu, bu ülkedeki

makina ve ekipmanlarının \$ 68.100.000 mobilizasyon ve stoklarının \$ 24.170.000 olduğu, ayrıca alınan işler nedeniyle elde edilmeyen müteahhitlik kararlarının \$ 206.390.000 olduğu anlaşılmıştır. Kuveyt'e yönelik olarak müteahhitlik firmalarımızın kaybının \$ 195.440.000 olduğu gözönüne alındığında her iki ülkede toplam olarak Türk firmalarının kaybının \$ 614.140.000 olduğu söylenebilir. Bankacılık sektöründe ise ticari bankalarımızın Irak bankalarında olan alacakları \$ 69.250.000 ve Merkez Bankası'nın da \$ 766 MD (1991 yılı faizi hariç) tutarında olacağı hesap edilmiştir. Nakliyat sektörü de Körfez Krizi'nden büyük ölçüde etkili sektörlerden biri olmuştur. Bu sektörde, kara, hava ve deniz nakliyat şirketlerinin tahsil edilmeyen alacakları ile potansiyel zararları da ülke için yaklaşık \$ 100 milyon tutarındadır. Diğer taraftan, kişisel olarak çalışan Türk vatandaşlarının Irak ve Kuveyt'te terk ettikleri mal varlıkları ile ücret alacakları da toplam \$ 200 milyon civarında belirlenmiştir. Ayrıca, Irak'a ve Kuveyt'e yönelik olarak ihracatçı, müteahhitlik ve diğer şahısların \$ 273 milyon tutarında teminat mektubu verdikleri beyan edilmiştir. Görüldüğü üzere, Körfez Krizi, Türkiye ekonomisinin hemen hemen her alanında kayda değer ölçüde hasara neden olmuştur.

KAYNAKÇA

- 6.Beş Yıllık Kalkınma Planı, (1990-1994) RG. tarihi 6.7.1989-20217, Mükerrer.
1991 Yılı Programı,. RG. Tarihi 28.10.1990-20679 Mükerrer.
Banka ve Ekonomik Yorumlar, (Aylık Dergisi) 1990 ve 1991 yıllarına ait değişik sayıları.
Temel Ekonomik Göstergeler, Türkiye, DPT, Kasım 1991 ve Nisan 1991.
Dış Ticaret Hareketleri, HDTM Ağustos 1991.
Finans Dergisi, Ocak 1991.
Panorama Dergisi, 1991 (çeşitli sayıları).
Türkiye'de İş Dünyasının Nabzı, 2.TOBB Yayınları, Nisan 1991.
3 Aylık Ekonomik Rapor, TOBB Yayınları, Ocak-Mart 1991, No: Genel 206, AYDB 96.
Economic Report, 1991, UCCET. TOBB. Publication, No: Genel 198, AYDB. 93.